

Ocena rozprawy doktorskiej Pani mgr Katarzyny Sucharkiewicz pod tytułem: *Kulturoznawczy aspekt XX-wiecznej wytwórczości dewocyjnej częstochowskiej Fabryki Wyrobów Ceramicznych „Czyn”*. Recenzja została sporządzona w związku z przewodem doktorskim wszczętym przez Radę ds. Stopni Naukowych Akademii Ignatianum w Krakowie.

Rozprawa doktorska mgr Katarzyny Sucharkiewicz została przygotowana pod kierunkiem promotora prof. dr. hab. Pawła Taranczewskiego i promotora pomocniczego dr. Pawła Nowakowskiego.

Przedmiotowa rozprawa ma właściwą strukturę, a jej poszczególne części tworzą, logicznie i merytorycznie, spójną całość. Składa się ona z dwóch obszernych tomów, z których pierwszy jest dysertacją o objętości 366 stron, a drugi jest aneksem/katalogiem prezentującym na 213 stronach 180 zdjęć ilustrujących przedmiot badań.

Dysertacja składa się z 5 rozdziałów, z których każdy podzielony jest na kilka tematycznych podrozdziałów. Całość poprzedzona jest obszernym wstępem charakteryzującym problematykę badawczą pracy, zastosowaną metodologię, stan i przebieg badań oraz ich cel. Kolejne rozdziały rozprawy poruszają następującą tematykę:

I. Geneza powstania Fabryki Wyrobów Ceramicznych „Czyn”.

Doktorantka przedstawiła genezę powstania w listopadzie 1945 r. Fabryki Wyrobów Ceramicznych „Czyn” w kontekście historii częstochowskiego pamiątkarstwa religijnego. Autorka obszernie i wyczerpująco zaprezentowała zakłady i manufaktury produkujące dewocjonaalia w XX-wiecznej Częstochowie oraz opisała, jak wyglądał handel tymi wyrobami. Opisując genezę powstania fabryki „Czyn” doktorantka wskazała na działalność siostry Jozofaty Bogolubow i jej inicjatywę stworzenia w czasie okupacji, konspiracyjnego, Eksperymentalnego Ośrodka Pedagogicznego Sióstr Zmartwychwstania Pańskiego w Częstochowie, zwanego „Budą”, z którym związane były najważniejsze osoby tworzące wytwórnię dewocjonaaliów „Czyn” i nadające jej ideowe oblicze.

II. Środowisko artystyczne Fabryki Wyrobów Ceramicznych „Czyn”.

W tym rozdziale doktorantka zaprezentowała twórców zatrudnionych i współpracujących z Fabryką „Czyn”. Szerzej scharakteryzowała: Wandę Szrajberównę, s. Anielę Józefowicz, Zofię Trzczańską-Kamińską, Zofię Baudouin de Courtenay, Stanisława i Donatę Pospieszalskich, Janinę Oryńżynę i Irenę Lachowicz. Syntetycznie przedstawiła także częstochowskie środowisko artystyczne lat powojennych. W podrozdziale II.2 (Duchowość „Czynu”) autorka zwraca uwagę na formację duchową twórców związanych z przedmiotową fabryką, ich katolicki światopogląd i zaangażowanie w życie Kościoła. Dwie artystki (Wanda Szrajberówna i s. Aniela Józefowicz) były zakonnice, a Zofia Trzcńska-Kamińska, tercjarką dominikańską. Doktorantka widzi w zespole twórców związanych z „Czynem” rodzaj świeckiego zakonu, który ma jasno określoną misję do spełnienia: „W zakładzie przy ul. Rocha 38 zawiązała się mocna w wierze wspólnota artystyczno-duchowa, kolektywnie podejmująca trudną próbę estetycznego odrodzenia wyrobów religijnych.”¹

III. Kulturotwórcza rola fabryki „Czyn”.

Doktorantka przedstawiła tutaj działania edukacyjne, takie jak współpraca fabryki „Czyn” ze Szkołą Sztuk Pięknych w Częstochowie oraz prowadzone przez Wandę Szrajber, Kursy Pamiątkarstwa Regionalnego w Częstochowie. Jako działania kulturotwórcze, szeroko opisane zostały wystawy dewocjonaliów i targi sztuki (także międzynarodowe), na których prezentowane były wyroby fabryki „Czyn”, a w szczególności, udział fabryki w pierwszych Wystawach Rolniczo-Gospodarczych, organizowanych cyklicznie w Częstochowie. Autorka opisała także jak wyglądała sprzedaż produktów fabryki, ich dystrybucja w Częstochowie oraz innych miastach (również za granicą). Dokonała również analizy formalnej niektórych wyrobów „Czynu”.

IV. Wyroby „Czynu” – tradycja i nowoczesność.

Doktorantka przedstawia produkty fabryki „Czyn”, opisuje ich formę, techniki wykonania i sposoby zdobienia. Podejmuje się także próby atrybucji poszczególnych wyrobów, zwracając przy tym uwagę na trudności wynikłe z panującej w fabryce zasady nie sygnowania prac.

V. Likwidacja Fabryki Wyrobów Ceramicznych „Czyn”

¹ Mgr Katarzyna Magdalena Sucharkiewicz, *Kulturoznawczy aspekt XX-wiecznej wytwórczości dewocyjnej częstochowskiej Fabryki Wyrobów Ceramicznych „Czyn”*, Kraków 2020, s. 136

Omawiając przyczyny likwidacji fabryki „Czyn” doktorantka zwraca uwagę na dwa czynniki: uwarunkowania społeczno-gospodarcze oraz prowadzoną przez władze komunistyczne walkę z Kościołem katolickim. W rozdziale tym wykazane zostało, że oprócz ogólnie prowadzonej w owym czasie polityki władz, nacjonalizowania prywatnych firm produkcyjnych, główną przyczyną przejęcia przedmiotowego zakładu (produkującego dewocjonia) była ideowa walka z religią, mająca na celu laicyzację społeczeństwa. W tym rozdziale doktorantka przedstawia także, podejmowane próby wznowienia produkcji oraz omawia częstochowski rynek dewocjoniów w latach PRL-u, a także po transformacji ustrojowej w 1989 r.

VI. Podsumowanie

Podsumowując swoją rozprawę doktorantka zwraca uwagę, że prowadzone przez nią, pod różnym kątem, badania nad Fabryką Wyrobów Ceramicznych „Czyn” pozwoliły, poprzez pryzmat tej częstochowskiej wytwórni, pokazać uwarunkowania: społeczne, gospodarcze, polityczne i artystyczne, funkcjonowanie rynku dewocjoniów w PRL-u. Szkicując w tym miejscu szerszą, sięgającą XVII w., perspektywę historyczną wytwarzania dewocjoniów w sąsiedztwie klasztoru jasnogórskiego, autorka notuje postępujący w czasie upadek jakości wytwarzanych produktów: «By sprostać wzrastającemu zapotrzebowaniu na „święte wizerunki z Częstochowy”, pracowano szybciej i mniej solidnie. Dające o sobie znać w tamtym czasie ciągły spadek wartości artystycznej i wulgaryzacja form wyrobów religijnych pogłębiały się w kolejnych stuleciach. Produkcja dewocjoniów przybrała formę masową, a ich szata artystyczna ulegała spłyceniu i banalizacji. Wyroby produkowane w podjasnogórskim ośrodku stały się synonimem bezguścia – wręcz kiczu!»² W ocenie doktorantki, działalność częstochowskiej Fabryki Wyrobów Ceramicznych „Czyn”, była prekursorską próbą odrodzenia wytwórczości dewocjoniów o wysokich walorach artystycznych. Próba, która zakończyła się porażką, nie tylko z przyczyn zamknięcia przedmiotowego zakładu przez komunistyczne władze, ale dlatego, że idee będące u podstaw działalności „Czynu” nie spotkały się z żadnym odzewem wśród producentów dewocjoniów, nawet po 1989 roku, a kwitnący wokół Jasnej Góry handel nadal jest synonimem kiczu.

VII. Bibliografia

² Mgr Katarzyna Magdalena Sucharkiewicz, *Kulturoznawczy aspekt XX-wiecznej wytwórczości dewocyjnej częstochowskiej Fabryki Wyrobów Ceramicznych „Czyn”*, Kraków 2020, s. 322

Mimo, że przedmiotowa rozprawa jest pierwszą próbą opracowania monografii o częstochowskiej fabryce „Czyn”, a ilość tekstów na jej temat jest znikoma, to jednak, doktorantce udało się zgromadzić obszerną, różnorodną bibliografię, którą obficie przytacza w dysertacji. Świadczy to o dużych kompetencjach badawczych i szerokim zakreśleniu obszaru badań. Bibliografia została podzielona na 6 działów obejmujących: wykaz źródeł archiwalnych, opracowania, artykuły, prasa, akty prawne, strony internetowe.

VIII. *Aneksy*

Jest to dokumentacja fotograficzna zebrana w osobnym tomie liczącym 213 stron. Podzielona jest ona na dwa aneksy: pierwszy, będący katalogiem wyrobów Fabryki „Czyn”, zawiera 128 reprodukcji wyrobów; natomiast drugi aneks prezentuje różnorodny materiał zdjęciowy, ilustrujący treści zawarte w dysertacji.

- Uwagi krytyczne:
 - W ocenie recenzenta doktorantka, mimo dużej pracy włożonej w rozprawę i solidności prowadzonych badań, nie uniknęła pewnych pewnych braków i uproszczeń. Szczególnie brakuje mi choćby syntetycznego opisanie wytwórczości i dystrybucji dewocjonali w innych krajach posiadających tłumnie odwiedzane sanktuaria maryjne oraz porównania ich z wyrobami częstochowskimi. Jest to istotne, gdyż z lektury przedmiotowej dysertacji wynika, że w wykładach związanej z „Czynem” s. Anieli Józefowicz do przedstawicieli Stowarzyszenia Kupców Polskich, prezentowane były przez nią dobre wzorce z Francji, Angli i Włoch. W rozprawie brakuje także porównania wyrobów częstochowskich z rynkiem dewocjonaliów przy innych sanktuariach polskich; czy w badanym okresie zachodziły jakieś istotne różnice między nimi?
 - Moim podstawowym zastrzeżeniem do przedmiotowej rozprawy jest nie zachowanie należytego dystansu do obiektu badań, a nawet, przebijająca się z całości tekstu, próba mitologizacji częstochowskiej Fabryki Wyrobów Ceramicznych „Czyn” oraz środowiska z nią związanego. Mówiąc językiem potocznym, doktorantka „pompuje temat”, czego najlepszym przykładem jest rozdział II.1, zatytułowany: *Charakterystyka artystów zatrudnionych w Fabryce „Czyn” i twórców z nią współpracujących*, w którym to szeroko przytacza biogramy kilku artystów o dużym i uznanym w owym czasie dorobku twórczym. Jednak z tych biogramów wynika, że w większości przypadków, ich udział w projektowaniu dewocjonaliów „Czynu”, był incydentalny, owocujący zaledwie kilkoma projektami, a nawet, jak to ma miejsce

z wybitną Zofią Baudouin de Courtenay, autorka sama przyznaje, że: "Jakie konkretnie prace wykonała dla częstochowskiego zakładu, nie wiemy."³

Z krytycznej lektury przedmiotowej dysertacji można stwierdzić, że głównym "motorem" podejmowanych w owym czasie inicjatyw mających na celu tworzenie dewocjonaliów o wysokich walorach artystycznych, była przede wszystkim Wanda Szrajberówna. To ona stworzyła i prowadziła Kursy Pamiątkarstwa Regionalnego w Częstochowie, współpracowała ze Szkołą Sztuk Pięknych w Częstochowie, organizowała wystawy. Była ona kierowniczką artystyczną i główna twórczynią wyrobów fabryki „Czyn”, projektowanych przez nią lub pod jej artystyczną kuratelą. Była to zapewne osobowość niezwykła, potrafiąca zarazić swymi ideami częstochowskie środowisko, a także innych twórców, z którymi utrzymywała kontakt. Brak dystansu doktorantki do przedmiotu badań przejawia się także w bezkrytycznym przyjmowaniu wypowiedzi środowiska "Czynu" jako stwierdzeń obiektywnych. Autorka mówi ich językiem i waloryzuje zgodnie z ich skalą. Oto kilka przykładów: "Zatrudnieni w fabryce Ostaszewskich (...) Rozwijali swoje umiejętności warsztatowe i artystyczne, kształcąc jednocześnie ducha. Efektem ich działalności była wartościowa wytwórczość religijna, sztuka, której nie mogłyby stworzyć osoby niepowołane. Dewocjonaalia produkowane w zakładzie były bez wątpienia manifestacją sztuki opartej na prawdzie."⁴ Pisząc o środowisku artystów "Czynu" doktorantka stwierdza: "Dzięki wykształceniu, posiadanej specjalistycznej wiedzy m.in. z zakresu historii sztuki, ikonografii i liturgiki, bogatemu doświadczeniu i dorobkowi artystycznemu, ale też dzięki rozwiniętej i dojrzałej duchowości byli w stanie wdrożyć pewne postulaty i propozycje naprawy kondycji sztuki religijnej. Co więcej, sądzę, że były to koncepcje poniekąd pionierskie."⁵

Czy ten wysoki diapazon w stosunku do częstochowskiej wytwórni dewocjonaliów jest uprawniony? W mojej ocenie nie. Jak sama autorka rozprawy zauważa, w fabryce "Czyn" "oprócz kompozycji religijnych w gipsie produkowano porcelanową galanterię użytkową (m. in. dzbanki, wazoniki), figurki zwierząt (pieski, słonie) i ceramiczną biżuterię i emblematy (m.in. broszki, zawieszki)."⁶ Co więcej, w mojej

³ Mgr Katarzyna Magdalena Sucharkiewicz, *Kulturoznawczy aspekt XX-wiecznej wytwórczości dewocyjnej częstochowskiej Fabryki Wyrobów Ceramicznych „Czyn”*, Kraków 2020, s. 114

⁴ Mgr Katarzyna Magdalena Sucharkiewicz, *Kulturoznawczy aspekt XX-wiecznej wytwórczości dewocyjnej częstochowskiej Fabryki Wyrobów Ceramicznych „Czyn”*, Kraków 2020, s. 138

⁵ Mgr Katarzyna Magdalena Sucharkiewicz, *Kulturoznawczy aspekt XX-wiecznej wytwórczości dewocyjnej częstochowskiej Fabryki Wyrobów Ceramicznych „Czyn”*, Kraków 2020, s. 144

⁶ Mgr Katarzyna Magdalena Sucharkiewicz, *Kulturoznawczy aspekt XX-wiecznej wytwórczości dewocyjnej częstochowskiej Fabryki Wyrobów Ceramicznych „Czyn”*, Kraków 2020, s. 205

ocenie niewiele z wyprodukowanych tu dewocjonali jest na dobry artystycznie poziomie. Jakością estetyczną nie odbiegają one od innych tego typu wyrobów zapelniających stragany rozstawione wokół jasnogórskiego sanktuarium.

• Uwagi pozytywne:

Mimo pewnych krytycznych uwag, poczyniony w trakcie oceniania rozprawy doktorskiej Pani mgr Katarzyny Sucharkiewicz zatytułowanej: *Kulturoznawczy aspekt XX-wiecznej wytwórczości dewocyjnej częstochowskiej Fabryki Wyrobów Ceramicznych „Czyn”*, uważam przedmiotową rozprawę za bardzo interesującą i potrzebną, gdyż podejmuje ona obszar kultury w niewielkim stopniu przebadany, a mający szerokie oddziaływanie społeczne. Produkcja dewocjonaliów, ich rynek, a także kontekst religijno-artystyczno-społeczny wykracza poza każdy z tych obszarów i manifestuje się w przestrzeni publicznej pewną istotną niezależnością od obowiązujących trendów artystyczno-estetycznych, społecznych waloryzacji i propagowanych przez Kościół wzorców religijności. Wytwórczość ta oraz niesłabnące na nią zapotrzebowanie jest obszarem wstydu zarówno Kościoła jak i społeczeństwa o aspiracjach cywilizacyjnych, uważających, że kultura powinna pełnić istotną funkcję w formowaniu człowieka. Także artyści podejmujący się wytwarzaniu tego typu wytworów najczęściej traktują tą pracę, jako chałturę, a tym samym, oddzielają ją od sztuki „wysokiej”. W powszechnym odbiorze dewocjonalia to religijny kicz, który dla pięknoducha może być li tylko „folklorystycznym smaczkem”, ale dla dużej części wiernych bywa substytutem obiektu kultu i jako kicz, mieć oddziaływanie destrukcyjne. Co prawda, współcześnie niektórzy uznani artyści (w szczególności związani z tzw. sztuką krytyczną) eksploatują formy religijnych dewocjonaliów tworząc oryginalne dzieła o nośnym społecznie przekazie, ale w tych działaniach nie o sprzyjanie kultowi chodzi, lecz o prowokację, dekonstrukcję społecznych i religijnych wartości oraz redefinicję wszelkich pojęć związanych z wiarą i strukturami społecznymi.

Z przedstawionej do oceny dysertacji dowiedziałem się, że w mrocznych czasach stalinizmu istniało środowisko, które w centrum polskiej sztuki dewocyjnej próbowało podjąć się misji odrodzenia produkcji pamiątek religijnych o wysokiej jakości estetycznej, a przy tym dostępnych dla każdego pielgrzyma. Nawet, jeśli jego misja zakończyła się porażką to częstochowska Fabryka Wyrobów Ceramicznych „Czyn”, godna jest prowadzenia badań w zakresie różnych dyscyplin naukowych, gdyż zarysowana przez przedmiotową dysertację problematyka wykracza poza ramy kulturoznawstwa. Tym samym, rozprawa ta może stanowić bazę do prowadzenia dalszych badań nie tylko z zakresu kulturoznawstwa, ale także: religioznawstwa, nauk o sztuce, estetyki, socjologii czy historii.

Lektura rozprawy doktorskiej Pani mgr Katarzyny Sucharkiewicz odślania jej wysokie kompetencje badawcze w dyscyplinie naukowej kulturoznawstwo i samodzielność w prowadzeniu badań. Przedmiotowa dysertacja zatytułowana: *Kulturoznawczy aspekt XX-wiecznej wytwórczości dewocyjnej częstochowskiej Fabryki Wyrobów Ceramicznych „Czyn”*, w dużym stopniu ma charakter historyczno-inwentaryzacyjny; gromadzi olbrzymi i zróżnicowany materiał faktograficzny i ikonograficzny, który można uznać za wyczerpujący na obecnym stanie wiedzy i dostępnych archiwaliów. Doktorantka przejrzyście komunikuje przedmiotową wiedzę i stawia istotne dla toku badań zagadnienia.

Recenzując przedmiotową rozprawę zarzuciłem doktorantce brak naukowego dystansu do przedmiotu badań i przebijającą się z całości tekstu sympatię dla środowiska, o którym pisze. Przeglądając Internet znalazłem szereg informacji, które tłumaczą to zaangażowanie Pani mgr Katarzyny Sucharkiewicz. Jak dowiedziałem się jest ona zatrudniona w Muzeum Częstochowskim na stanowisku kierownika Działu Sztuki. Mając znakomite rozeznanie w częstochowskim środowisku twórców, propaguje ona ich dokonania, a w szczególności zajmuje się wytwórną „Czyn”. Ostatnio dostała dofinansowanie z Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego na realizację projektu „Czyniąc piękno. Działalność częstochowskiej Fabryki Wyrobów Ceramicznych «Czyn»”, w ramach którego przygotowuje na przyszły rok, dużą wystawę i katalog dewocjonaliów wytworzonych w tym zakładzie. Tworząc wystawy doktorantka podejmuje się misji kulturotwórczej i harmonicznie łącząc ją z rolą badacza kulturoznawcy. Tym samym, jej rozprawa doktorska znajdzie kontynuację w przestrzeni publicznej, szerzej unaoczniając obiekty jej badań.

Konkluzja końcowa:

Zapoznawszy się z rozprawą doktorską Pani mgr Katarzyny Sucharkiewicz pod tytułem: *Kulturoznawczy aspekt XX-wiecznej wytwórczości dewocyjnej częstochowskiej Fabryki Wyrobów Ceramicznych „Czyn”*, w pełni przekonany stwierdzam, że jest to praca oryginalna i stanowi znaczny wkład w rozwój dyscypliny kulturoznawstwo. Osiągnięcie to w pełni spełniają wymagania, stawiane kandydatom do stopnia doktora, określone w art. 187 Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2020 r. poz. 85 ze zm.). W mojej ocenie, daje ono podstawę do dalszych działań, przewidzianych procedurą, w celu przyznania Pani mgr Katarzyny Sucharkiewicz stopnia naukowego doktora.

Tadeusz Boruta